

## بررسی مؤلفه‌های توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باگی در شهرستان دورود

محسن ماهرو بختیاری<sup>۱</sup>، دکتر خلیل کلانتری<sup>۲\*</sup>، دکتر علی اکبر براتی<sup>۳</sup>

## چکیده

توسعه صنایع کشاورزی کوچک‌مقیاس (کارگاه‌های تبدیل و فرآوری) می‌تواند نقش مؤثری بر کاهش ضایعات و بازگرداندن ارزش افزوده محصولات کشاورزی به جامعه محلی داشته باشد و زمینه‌ساز کاهش فقر و توسعه کشاورزی و به تبع آن توسعه روستایی شود. تحقیق حاضر با هدف بررسی عوامل مؤثر بر توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باگی در شهرستان دورود و به روش پیمایشی انجام شد. ابزار اصلی جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه، روش جمع‌آوری داده‌ها مطالعه اسنادی و مصاحبه و جامعه مورد مطالعه باغداران بودند. برای تجزیه و تحلیل و توصیف داده‌ها، علاوه بر آماره‌های پراکنده و مرکزیت، از ضریب تغییرات و تحلیل عاملی تأییدی استفاده شد. نتایج این تحقیق نشان داد که مؤلفه‌های توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باگی در پنج گروه اصلی قابل تقسیم‌بندی هستند. این مؤلفه‌ها عبارت‌اند از: عوامل قانونی-حمایتی، نظیر آگاه‌سازی بهره‌برداران از سیاست‌ها و برنامه‌های حمایتی موجود و نیز اطلاع از مقررات و الزامات قانونی در این زمینه؛ عوامل فنی-زیرساختی، همانند بهبود دسترسی به جاده‌ها و زیرساخت‌ها و وسایل حمل‌ونقل؛ عوامل فردی-انگیزشی، از قبیل انگیزه و علاقه بهره‌برداران به راه‌اندازی این قبیل کارگاه‌ها و تمایل اعضای خانواده برای مشارکت در این کارگاه‌ها؛ عوامل اجتماعی نظیر امکان جلب مشارکت زنان و دختران در این قبیل کارگاه‌ها و عوامل اقتصادی مانند وجود تقاضا برای محصولات این قبیل کارگاه‌ها. این عوامل تأثیر زیادی بر توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باگی در شهرستان دورود داشته و توجه به آن‌ها می‌تواند زمینه‌ساز توسعه این کارگاه‌ها باشد.

جغرافیا و توسعه، شماره ۶۴، پاییز ۱۴۰۰  
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۰۷  
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۲۸  
صفحات: ۱۷۶-۱۵۹



واژه‌های کلیدی:  
کارگاه‌های فرآوری کوچک‌مقیاس،  
ضایعات محصولات باگی، زنجیره ارزش  
محصولات باگی، شهرستان دورود.

## مقدمه

ضرورت استقرار صنعت در روستاها، عدم امکان جذب همه نیروی انسانی آماده‌به‌کار روستایی در بخش کشاورزی است (زکیا و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۵). امروزه یکی از مهم‌ترین روش‌های توسعه اشتغال و افزایش درآمد در مناطق روستایی، ایجاد و توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی در بخش کشاورزی است. صنایع تبدیلی و تکمیلی به صناعی گفته می‌شود که به فرآوری و عمل‌آوری محصولات مختلف کشاورزی می‌پردازد. این فرایندها می‌توانند دربرگیرنده تغییرات فیزیکی، شیمیایی، نگهداری، بسته‌بندی و توزیع تولیدات کشاورزی باشند. در ایجاد و توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی در مناطق روستایی، عوامل مختلفی تأثیرگذار است که از این میان، مهم‌ترین عامل، پتانسیل منطقه از نظر تأمین مواد اولیه برای ایجاد

کشاورزی و فعالیت‌های وابسته به آن، جایگاه ویژه‌ای در اقتصاد کشورها و نقش مهمی در فرایند توسعه اقتصادی و اجتماعی آن‌ها ایفا می‌کنند. بخش کشاورزی مهم‌ترین فعالیت روستائیان است که از نظر ایجاد مهارت، اشتغال و پایداری مناطق روستایی دارای اهمیت فراوانی است. در کشورهای درحال توسعه، بخش کشاورزی تنها می‌تواند نسبت اندکی از نیروی انسانی که سالانه به‌طور فزاینده در مناطق روستایی بر تعداد آن‌ها افزوده می‌شود را جذب کند. این درحالی است که در اغلب این کشورها، کشاورزی معیشتی حتی نمی‌تواند نیازهای جمعیت فعلی را تأمین کند؛ بنابراین گذشته از کمک به توسعه زنجیره ارزش و ارزش‌آفرینی، یک دلیل اصلی برای

۱- mohsen.mahroo@ut.ac.ir

۲- khkalan@ut.ac.ir

۳- aabarati@ut.ac.ir

۱- فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد توسعه روستایی، دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲- استاد برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

۳- استادیار توسعه کشاورزی، دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

از فرصت‌های استفاده‌نشده یا کمتر استفاده‌شده بخش کشاورزی است (زاهدی مازندرانی، ۱۳۸۳: ۴۲). بودن شک رشد توأمان بخش کشاورزی و غیرکشاورزی، با ترکیب مناسبی از فعالیت‌های کشاورزی و غیرکشاورزی به‌ویژه صنایع تبدیلی و تکمیلی، می‌تواند به تحقق اشتغال پایدار و مولد در روستاها کمک کند (طاهرخانی، ۱۳۸۶: ۳۲). گزارش‌های بانک جهانی گویای آن است که این صنایع از نظر تنوع و ارزش افزوده محصولات کشاورزی، اهمیت بسیاری در توسعه منطقه‌ای نواحی روستایی دارند. اهمیت صنایع مذکور تا جایی است که ۲۰ تا ۳۵ درصد تولید ناخالص داخلی را حتی در کشورهای درحال توسعه از آن خود ساخته است. در طی دهه‌های اخیر، حدود ۸۰ درصد مواد غذایی و آشامیدنی دادوستد شده در بازارهای جهانی، به‌صورت فرآوری شده بوده‌اند که حدود ۶۰ درصد این میزان در کشورهای پردرآمد به مصرف رسیده و فرآورده‌های بسته‌بندی شده در کشورهای کم‌درآمد، سهم اندکی از سبد خانوار را به خود اختصاص می‌دهد (Wilkinson & Rocha, 2008:3).

از سوی دیگر، عواملی مختلفی، مانند محدود بودن منابع کشاورزی، از جمله آب و خاک، بالابودن نرخ رشد جمعیت و بیکاری فصلی و دائمی در روستاهای ایران، منجر به مهاجرت بی‌رویه روستائیان به شهرها شده‌است. استقرار صنایع روستایی (کارگاه‌های فرآوری) به‌عنوان یک بخش مولد اقتصادی یکی از موضوعات مهم و گامی اساسی در تعدیل اختلاف درآمد بین مناطق شهری و روستایی و به اعتقاد متخصصان از مؤثرترین عوامل کاهش مهاجرت به شمار می‌رود (رضایی، ۱۳۸۶: ۱۸۵). همچنین، باتوجه به اینکه هنوز ۲۵/۹ درصد از جمعیت کشور در روستاها زندگی کرده و ۱۷ درصد از سطح زیرکشت محصولات کشاورزی کشور به محصولات باغی اختصاص دارد، اتخاذ راهبردهایی برای حفظ جمعیت در روستاها بسیار حائز اهمیت است. متنوع‌سازی

این صنایع است (وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۹۴)؛ علاوه‌براین، بهبود زیرساخت‌ها می‌تواند باعث تقویت برتری‌های مکانی و استقرار صنایع در نقاطی شوند که به لحاظ زیرساختی کارایی بهتری دارد. عواملی نظیر وجود مواد اولیه، وجود بازار، فراهم کردن زمینه سرمایه‌گذاری و پرداخت تسهیلات مالی و اعتباری، از جمله عواملی هستند که در ایجاد و توسعه صنایع و فعالیت‌های کشاورزی و غیرکشاورزی تأثیرگذار هستند (نوری و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۶۳).

گذشته از موارد بالا، ضرورت توسعه صنایع از منظر تحولات جمعیت‌شناختی نیز حائز اهمیت است؛ زیرا پیش‌بینی شده‌است که جمعیت جهان در سال ۲۰۳۰ به ۸,۱۱ میلیارد نفر برسد که از این تعداد، ۶۰ درصد در نواحی شهری و ۴۰ درصد همچنان در نواحی روستایی ساکن خواهند بود؛ به‌عبارت‌دیگر در چشم‌انداز ۳۰ سال آینده نیز حدود ۳,۲۲ میلیارد نفر جمعیت روستایی وجود خواهد داشت که نسبت به سال ۲۰۰۰ (۵۳ درصد جمعیت جهان، حدود ۳,۲۲ میلیارد نفر) اندکی افزایش نشان می‌دهد (جمعه‌پور، ۱۳۹۶: ۱۵). ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست؛ به‌بیان‌دیگر، علی‌رغم کاهش نسبت جمعیت روستایی به شهری طی دهه‌های اخیر، پیش‌بینی‌ها حاکی از ادامه روند روستانشینی در ایران دارد. این در حالی است که همانند اغلب کشورهای درحال توسعه، ایجاد فرصت‌های شغلی متناسب با افزایش جمعیت نیست. درحال حاضر، چالش اشتغال و بیکاری، نه فقط یکی از مهم‌ترین مسائل اجتماعی روز این کشورها به شمار می‌رود، بلکه با توجه به میزان رشد جمعیت در دو دهه گذشته، می‌توان آن را مهم‌ترین چالش اجتماعی چند دهه آینده به حساب آورد. هرچند تاکنون راه‌حل‌های متفاوتی برای مقابله با بیکاری و توسعه فرصت‌های شغلی در روستا ارائه شده‌است؛ اما مناسب‌ترین و عمل‌گرایانه‌ترین راه برای گسترش فرصت‌های اشتغال، دست‌کم در کوتاه‌مدت، بهره‌گیری

اقتصاد روستایی از طریق راهبردهای صنعتی‌سازی یکی از این راهبردها است. صنعتی‌سازی روستاها با تقویت بنیان‌های اقتصاد، اشتغال‌زایی و جذب نیروی کار مازاد و بسیج سرمایه‌های اندک به بهره‌برداری از منابع و مهارت‌های محلی کمک کرده، دور باطل فقر را شکسته و مهاجرت روستائیان به شهرها را کاهش دهد (مشیری و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۸۷). در همین راستا، با توجه به این موضوع که شهرستان دورود یکی از مراکز اصلی تولید محصولات باغی است و نظر به عدم توسعه‌یافتگی صنایع تبدیلی و تکمیلی در این شهرستان و نرخ بالای مهاجرت به‌ویژه در میان اقشار جوان روستایی، مطالعه حاضر با هدف تعیین مهم‌ترین مؤلفه‌های توسعه این قبیل صنایع انجام شد تا از این طریق بتواند به این سؤالات پاسخ دهد که در درجه اول، توسعه صنایع فرآوری محصولات باغی در شهرستان دورود نیازمند توجه به چه عواملی است؟ و در درجه بعد، میزان اهمیت و اولویت هر یک از این عوامل چقدر است؟

شهرستان دورود به‌واسطه آب‌وهوای چهار فصل و خاک حاصلخیز، توانایی و پتانسیل‌های لازم را در زمینه گسترش فعالیت‌های کشاورزی، غذایی، دامی و صنایع وابسته، به‌ویژه در محیط‌های روستایی، دارا است. از جمله پتانسیل‌های شهرستان دورود، وجود ۱۲۳۴ نفر بهره‌بردار، ۲۸۶۷ هکتار سطح زیرکشت محصولات باغی و تولید ۲۲۵۱۵ تن انواع محصولات باغی است (جدول ۱). محصولات باغی این شهرستان، به‌دلیل نبود صنایع تبدیلی و تکمیلی مناسب، بیشتر به‌صورت تازه‌خوری مورد استفاده قرار می‌گیرد و مانند دیگر نقاط کشور، ۳۰ درصد از این محصولات به ضایعات تبدیل می‌شود (جهاد کشاورزی دورود، ۱۳۹۷). این موضوع خود تأکیدی بر اهمیت پرداختن به عوامل و لازمه‌های توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی، به‌ویژه صنایع کوچک‌مقیاس در این شهرستان است.

جدول ۱: میزان سطح زیرکشت و مقدار تولید انواع محصولات باغی در شهرستان دورود

نام محصول	سطح زیرکشت (هکتار)		تعداد درخت (اصله)		میزان تولید (تن)
	بارور	غیر بارور	بارور	غیر بارور	
سیب	167/3	16/8	42431	1521905	1484/4
گلابی	3/6	0/1	470	4008	9/3
به	32/6	0/3	19506	760	417/9
آلبالو	20	3/4	4299	542	156/5
گیلاس	17/2	1/3	3462	323	30/5
آلو	9/5	2/6	90	40	1
هلو	62/5	3/2	21231	90779	556/5
زردآلو و قیسی	1251/2	139/2	254687	51259	18048/5
شلیل	6/4	0/6	2740	40075	51/6
انگور	180/8	70/4	165914	80470	877/4
پسته	2	6/5	260	6400	0/4
بادام	54/7	151/9	10770	77525	40/4
گردو	592/4	38/3	73560	15513	840/1
انجیر	0/2	0	20	0	1
کل محصولات باغی	۲۴۳۲/۹	434/6	599440	1889599	22515/5

مأخذ: آمارنامه کشاورزی سال ۱۳۹۵

## پیشینه تحقیق

مطالعات پیشین داخلی صورت گرفته در این حوزه، بیشتر معطوف به صنایع بزرگ و ارزیابی اثرات توسعه این قبیل صنایع بر مناطق روستایی یا مکان‌یابی این قبیل صنایع بوده است؛ به‌عنوان نمونه پوررمضان و اکبری (۱۳۹۳) به مطالعه اثرات ایجاد صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی بر اقتصاد روستایی در بخش مرکزی شهرستان رشت پرداخته و به این نتیجه رسیدند که با توجه به خصوصیات و استعدادهای طبیعی و اجتماعی این منطقه و اثرات مثبت صنایع وابسته به کشاورزی، پیوند دو بخش کشاورزی و صنعت برای رسیدن به توسعه پایدار روستایی امری الزام‌آور به‌شمار می‌رود. در همین زمینه، نادری و همکاران (۱۳۹۴) به مطالعه تأثیر صنایع تبدیلی کشاورزی بر وضعیت زندگی روستائیان شهرستان بهار پرداختند و به این نتیجه رسیدند که استقرار صنایع تبدیلی در روستا منجر به رونق بخش کشاورزی و تولید محصولات مشابه صنایع تبدیلی توسط اهالی روستا شده و همین امر باعث بهبود وضعیت درآمد آن‌ها شده است. یزدی و خسروی‌پور (۱۳۹۸) نیز ضمن مرور مطالعات مرتبط با صنایع تبدیلی و تکمیلی در بخش کشاورزی، معتقدند این صنایع می‌توانند همچون سدّی در برابر رکود و بیکاری و همچنین به‌عنوان حلقه گمشده بخش کشاورزی عمل کنند. خدایی استیاری (۱۳۹۷) نیز ضمن بررسی موانع و مشکلات واحدهای صنایع تبدیلی و تکمیلی در شهرستان ساری به این نتیجه رسید که پنج دسته از عوامل شامل عوامل اقتصادی، نهادی-قانونی، نهاده‌ها و مواد اولیه، فرهنگی-اجتماعی و فنی به ترتیب مهم‌ترین موانع و مشکلات صنایع تبدیلی و تکمیلی در شهرستان ساری هستند. احمدیان و همکاران (۱۳۹۳) با هدف شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه نیافتگی صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی در

شهرستان مرودشت، اقدام به مطالعه این گروه از صنایع کردند. نتایج این مطالعه نشان داد که موانع مالی و تسهیلاتی، مکانیزاسیون، ضعف در عوامل تولید، موانع قانونی و اداری و نیز موانع بازاری، به ترتیب بیشترین نقش و تأثیر را در عدم توسعه یافتگی مطلوب این صنایع در شهرستان مرودشت داشته‌اند. البته براساس نتایج این مطالعه، شدت اثرگذاری این موانع بر صنایع مختلف یکسان نیست. درنهایت، ظاهری و همکاران (۱۳۹۴) نیز با هدف اولویت‌بندی صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی در شهرستان آذرشهر، به این نتیجه رسیدند که در این شهرستان باید صنایع مرتبط با فرآوری محصولات لبنی و پس از آن صنایع تبدیلی و تکمیلی مرتبط با محصولات باغی، به دلیل نقش پراهمیت در استفاده بهینه از محصولات کشاورزی تولیدی منطقه، در اولویت قرار گیرند.

گذشته از مطالعات انجام‌شده در داخل کشور، مطالعاتی نیز در سطح بین‌المللی صورت گرفته است؛ به‌عنوان مثال مطالعه انجام‌شده در کشور اندونزی نشان داده است که صنایع کشاورزی پلی برای تغییرات اقتصادی، ایجاد اشتغال، حمایت از توسعه نواحی روستایی، جلوگیری از شهری شدن، بهبود درآمد فقرا و تأمین امنیت غذایی بوده و به کشاورزان خرد برای ادامه حیاتشان کمک می‌کند (Fatah, 2007: 62).

مطالعه الگوی صنعتی شدن در شمال شرق هند نشان داد که گسترش صنایع توانسته است فقر روستایی را کاهش دهد و منجر به معیشت پایدار روستائیان شود. همچنین کاهش مهاجرت روستائیان و افزایش رفاه از دیگر پیامدهای توسعه صنایع کشاورزی است. این مطالعه نشان داد که اگر صنایع کوچک و خانگی در ارتباط با فعالیت‌های کشاورزی منطقه باشد، می‌تواند نقش مؤثرتری در توسعه آن‌ها ایفا کند (Das et al, 2011: 462). مطالعه دیگری در کشور هند نشان داد که صنایع تبدیلی و تکمیلی موجب

## روش تحقیق

این تحقیق از نظر رویکرد نوعی تحقیق کمی است که به شیوه پیمایشی انجام شد. داده‌های مورد نیاز در این تحقیق از نوع داده‌های اولیه و ثانویه بودند که از طریق مطالعات اسنادی و مصاحبه به شیوه میدانی جمع‌آوری شدند. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه محقق‌ساخته بود. پرسشنامه اولیه از طریق مرور پیشینه و مصاحبه با کارشناسان این حوزه در منطقه تهیه و سپس طی مرحله پیش‌آزمون و مطابق با نظر پاسخگویان اصلاح شد. پرسشنامه نهایی برای تعیین روایی مجدداً در اختیار کارشناسان این حوزه و اعضای هیئت علمی گروه‌های توسعه روستایی، باغبانی و صنایع غذایی قرار گرفت. به منظور ارزیابی پایایی ابزار تحقیق از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. جدول ۲ حاوی مقادیر ضریب آلفای کرونباخ مربوط به بخش‌های مختلف ابزار تحقیق است.

افزایش فرصت‌های اشتغال، افزایش سطح درآمد و پایداری معیشت روستائیان در ایالت اوتارپرادش شده و بر چالش‌های فقر و بیکاری غلبه کرده و در کل باعث توسعه این ناحیه شده است (Mehta, 2012: 25). مطالعه صورت گرفته در کشور تایلند نشان داد که توسعه صنایع فرآوری کشاورزی از طریق خرید محصولات کشاورزی و به‌کارگیری کشاورزان فقیر در کارخانه‌ها می‌تواند به کاهش فقر کمک کند (Watanabe et al, 2009: 444). البته، توسعه این صنایع با چالش‌هایی نیز روبه‌رو است. بررسی این چالش‌ها در کشور نیجریه نشان داد که مهم‌ترین این چالش‌ها، محدودیت دسترسی به سرمایه، سیاست‌های نامناسب دولت و ضعف زیرساخت‌ها است (Onu and Ekine, 2009: 145). این درحالی است که در سریلانکا دسترسی به بازار و رقابت، فناوری، امکانات مالی و دردسترس بودن نیروی کار عوامل اصلی مؤثر بر توسعه صنایع در محصولات کشاورزی هستند (RKD, 2011: 5).

جدول ۲: مقادیر ضریب آلفای کرونباخ در هریک از مؤلفه‌ها

مؤلفه‌ها	تعداد گویه	ضریب آلفای کرونباخ
مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی	۸	۰,۶۷
مؤلفه‌های فنی و زیرساختی	۱۱	۰,۶۹
مؤلفه‌های فردی و انگیزشی	۷	۰,۷۹
مؤلفه‌های قانونی و حمایتی	۸	۰,۸۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

باشند. حجم نمونه مورد مطالعه پس از انجام پیش‌آزمون و تعیین آماره‌های انحراف‌معیار و حداکثر خطای قابل‌پذیرش در اندازه‌گیری متغیرها به کمک فرمول کوکران تعیین شد (رابطه ۱). حجم نمونه انتخابی مورد نیاز از میان جامعه آماری باغداران ۱۱۴ نفر تعیین شد. جامعه کارشناسان نیز به شیوه تمام‌شماری مورد مطالعه قرار گرفتند. از جامعه کارشناسان تنها برای تکمیل‌کردن فهرست اولیه متغیرهای تأثیرگذار بر توسعه صنایع تبدیلی و

جامعه آماری در این مطالعه باغداران و کارشناسان جهاد کشاورزی بودند. نمونه‌های مورد مطالعه از جامعه باغداران (۱۲۳۴ نفر) به شیوه طبقه‌ای با انتساب متناسب انتخاب شدند. نظر به اینکه فهرستی از اسامی همه باغداران وجود نداشت تا نمونه‌گیری به صورت تصادفی انجام شود، انتخاب نمونه‌ها به صورت دردسترس بود؛ البته برای کاهش خطای نمونه‌گیری سعی شد نمونه‌ها از مناطق مختلف روستا انتخاب شوند تا برآیند کامل‌تری از جامعه

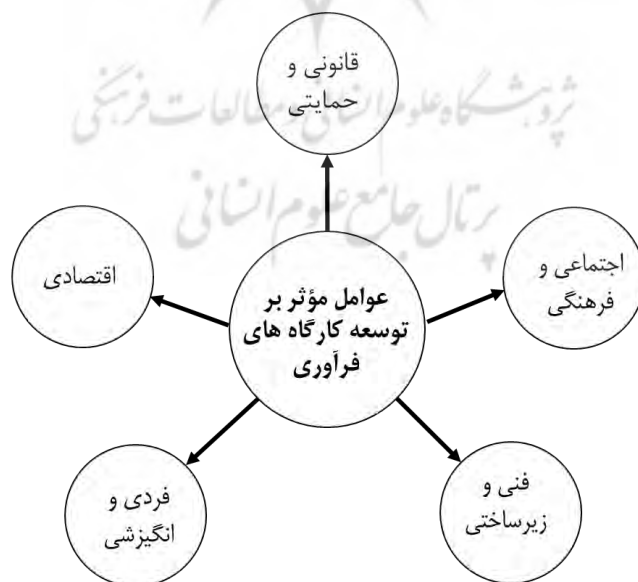
تکمیلی کوچک‌مقیاس استفاده شد. برای برآورد حجم نمونه، از فرمول زیر استفاده شده است.

رابطه ۱:

$$n = \frac{N(t.s)^2}{Nd^2 + (t.s)^2}$$

در این رابطه،  $n$  حجم نمونه،  $N$  حجم جامعه (۱۲۳۴ نفر باغدار)،  $d$  مقدار خطای قابل‌پذیرش در اندازه‌گیری (۰٫۱۸۴)،  $s$  انحراف معیار (۱٫۰۵) و  $t$  مقدار آماره استیودنت در سطح اطمینان ۹۵ درصد (۱٫۹۶) است. پس از محاسبه حجم نمونه با استفاده از رابطه فوق، از آنجا که حجم نمونه اولیه (۱۲۵ نفر) بیش از ۵ درصد از حجم جامعه بود، حجم نمونه براساس رابطه  $N/(N+n)$  تعدیل و حجم نمونه نهایی ۱۱۴ نفر تعیین شد. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات، علاوه بر آماره‌های توصیفی، مانند میانگین و انحراف معیار، ضریب تغییرات و مدل‌سازی معادلات ساختاری به کار گرفته شد. از ضریب تغییرات برای

اولویت‌بندی گویه‌های مطرح‌شده از سوی پاسخگویان استفاده شد. از آنجا که در دنیای واقعی معمولاً همه عوامل و متغیرهای تأثیرگذار بر یک پدیده در کنار هم بوده و مستقل از هم عمل نمی‌کنند، از روش مدل‌سازی معادلات ساختاری (بر پایه روش حداقل مربعات جزئی) استفاده شد؛ زیرا مبنای تجزیه و تحلیل داده‌ها در این روش، ماتریس کواریانس است که تطابق بیشتری با شرایط دنیای واقعی دارد. برای تدوین و شناسایی سازوکارها، ابتدا یک مدل مفهومی مرتبه دوم فرضی، براساس دسته‌بندی متغیرهای استخراج‌شده از دل مطالعات قبلی مانند احمدیان و همکاران (۱۳۹۳)، خدایی استیاری (۱۳۹۷)، یزدی و خسروی‌پور (۱۳۹۸)، داس و همکاران (۲۰۱۱) و مصاحبه‌های محلی، ترسیم شد (شکل ۱). سپس با استفاده از روش‌شناسی بالا، اقدام به آزمون این مدل فرضی شد. لازم به توضیح است که تجزیه و تحلیل داده‌ها در محیط نرم‌افزارهای *SPSS* و *Smart PLS* انجام شد.



شکل ۱: مدل مفهومی عوامل مؤثر بر توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باغی

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۹

## نتایج و بحث

## - توصیف نمونه مورد مطالعه

همان‌گونه که اشاره شد، در این مطالعه از نظر دو گروه از افراد، شامل کشاورزان و کارشناسان، استفاده شده است. در بین کشاورزان مورد مطالعه، به‌طور کلی ۹۹/۱ درصد از پاسخگویان مرد بودند. میانگین سنی آن‌ها ۴۸ سال و ۹۷ درصد از آن‌ها متأهل بوده و بیشتر آن‌ها افرادی با تحصیلات ابتدایی بودند. نوع مالکیت غالب باغات در میان افراد مطالعه ملکی و میانگین سابقه باغداری در میان آن‌ها ۱۵ سال بود. با این وجود سابقه باغداری در بعضی از افراد مورد مطالعه به ۶۰ سال نیز می‌رسد. محل تأمین نیروی کار مورد استفاده باغداران، اغلب از روستای محل سکونت آن‌ها است؛ اما در بین کارشناسان مورد مطالعه، ۷۰ درصد را مردان و ۳۰ درصد را زنان

تشکیل می‌دادند و میانگین سنی آن‌ها ۴۰ سال بود. همچنین، همه این کارشناسان دانش‌آموخته رشته کشاورزی بودند.

## - اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر توسعه کارگاه‌های فرآوری و بسته‌بندی

برای اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باغی، از آماره ضریب تغییرات (CV) استفاده شد. با توجه به اینکه این آماره علاوه بر میانگین، انحراف معیار هر متغیر را نیز در نظر می‌گیرد، نسبت به میانگین نشانگر بهتری برای اولویت‌بندی متغیرها است (کلاتری، ۱۳۹۵: ۱۵). جدول ۳ مقادیر ضریب تغییرات محاسبه‌شده برای هریک از عوامل مؤثر بر توسعه کارگاه‌های فرآوری و بسته‌بندی محصولات باغی را از نظر کشاورزان نشان می‌دهد.

جدول ۳: مقادیر ضریب تغییرات مؤلفه‌های مهم توسعه کارگاه‌های فرآوری و بسته‌بندی

مؤلفه	گویه / متغیر	نماد	CV
فردی و انگیزشی	در اختیار داشتن نیروی کار کافی در خانواده	PerMotE1	۰,۱۹
	برخورداری از حمایت اعضای خانواده	PerMotE2	۰,۱۹
	تمایل اعضای خانواده برای مشارکت در راه‌اندازی کارگاه	PerMotE3	۰,۲۱
	دارا بودن انگیزه و علاقه‌مندی به راه‌اندازی کارگاه	PerMotE4	۰,۲۳
	دارا بودن دانش و آگاهی لازم برای راه‌اندازی کارگاه	PerMotE5	۰,۲۴
	دارا بودن مهارت و تجربه لازم برای راه‌اندازی کارگاه	PerMotE6	۰,۲۶
	دسترسی به افراد باتجربه	PerMotE7	۰,۳۰
کل		PerMot E	۰,۲۳
فنی و زیرساختی	در اختیار داشتن فضای مناسب در جهت راه‌اندازی کارگاه	TeclnE3	۰,۱۷
	دسترسی به منابع آبی کافی	TeclnE4	۰,۱۷
	دسترسی به جاده و سایر زیرساخت‌های حمل‌ونقل	TeclnE6	۰,۱۸
	دسترسی به انرژی و سوخت لازم	TeclnE5	۰,۲۱
	دسترسی به ماده اولیه (محصولات باغی کافی و باکیفیت)	TeclnE1	۰,۲۲
	داشتن وسیله حمل‌ونقل مناسب در جهت جابه‌جایی و بازرسانی محصولات	TeclnE7	۰,۲۳
	نیروی کار توانمند و متخصص برای راه‌اندازی کارگاه	TeclnE8	۰,۲۸
	وجود واحدهای تأمین و تعمیر ماشین‌آلات و ادوات	TeclnE9	۰,۲۸
	دسترسی به تکنولوژی‌های مناسب و به‌روز در منطقه	TeclnE10	۰,۳۱
	امکان تهیه تجهیزات و وسایل مورد نیاز	TeclnE2	۰,۳۵
	دسترسی به شهرک‌های صنعتی	TeclnE11	۰,۴۱

CV	نماد	گویه/ متغیر	مؤلفه
۰,۲۵	<i>TecIn E</i>		کل
۰,۲۸	<i>SupRegE3</i>	آگاهی از الزامات بهداشتی کارگاهها	قانونی و حمایتی
۰,۳۰	<i>SupRegE4</i>	آگاهی از استانداردهای فرآوری و بسته‌بندی محصولات	
۰,۳۰	<i>SupRegE5</i>	آگاهی از حمایت‌های موجود	
۰,۲۵	<i>SupRegE1</i>	آگاهی از سیاست‌ها و برنامه‌های موجود	
۰,۳۵	<i>SupRegE2</i>	آگاهی از مقررات و الزامات قانونی	
۰,۳۸	<i>SupRegE8</i>	برخوررداری از حمایت نهادهای دولتی موجود در روستا	
۰,۴۰	<i>SupRegE7</i>	وجود دوره‌های آموزشی و ترویجی	
۴۱	<i>SupRegE6</i>	امکان بیمه کارگاه فرآوری و بسته‌بندی محصولات باغی	
۰,۳۴	<i>SupRegE</i>		کل
۰,۲۰	<i>EcoE6</i>	وجود تقاضای کافی برای محصولات فرآوری‌شده (امکان فروش)	اقتصادی
۰,۲۳	<i>EcoE3</i>	دسترسی به بازارهای مناسب داخلی و محلی	
۰,۲۵	<i>EcoE7</i>	بازارپسندی محصولات (علاقه‌مندی مصرف‌کنندگان به مصرف)	
۰,۳۰	<i>EcoE1</i>	مقرون‌به‌صرفه‌بودن (سودآوری فرآوری محصولات)	
۰,۵۴	<i>EcoE4</i>	دسترسی به بازارهای مناسب بین‌المللی	
۰,۵۹	<i>EcoE5</i>	در اختیار داشتن سرمایه کافی	
۰,۶۰	<i>EcoE8</i>	حمایت مؤسسات مالی و اعتباری	
۰,۶۶	<i>EcoE2</i>	دسترسی به اعتبارات و تسهیلات	
۰,۴۲	<i>EcoE</i>		کل
۰,۲۳	<i>SociE4</i>	انگیزه و علاقه جوانان روستایی به ماندن در روستا	اجتماعی و فرهنگی
۰,۲۹	<i>SociE2</i>	وجود سازوکارهای لازم برای ایجاد و تقویت نهادهای محلی و مشارکتی مردم‌نهاد	
۰,۳۱	<i>SociE6</i>	دسترسی به جمعیت کافی در روستا	
۰,۳۲	<i>SociE3</i>	حمایت سازوکارها و نهادهای محلی نظیر شرکت‌های تعاونی و تشکل‌های سنتی	
۰,۴۱	<i>SociE7</i>	امکان دسترسی به انجمن‌ها و تشکل‌های گروهی در روستا	
۰,۷۱	<i>SociE5</i>	رسوم و آداب خاص در زمینه فرآوری و تبدیل محصولات	
۲,۰۴	<i>SociE1</i>	امکان جلب مشارکت زنان و دختران	
۰,۶۱	<i>Soci E</i>		کل

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

ضریب تغییرات (۰/۴۲) و اجتماعی و فرهنگی (با ضریب تغییرات ۰/۶۱) قرار داشته‌اند. در میان عوامل فردی و انگیزشی، توسعه کارگاه‌های فرآوری و بسته‌بندی محصولات باغی مهم‌ترین عوامل از دیدگاه باغداران در اختیار داشتن نیروی کار کافی در خانواده و برخورداری از حمایت اعضای خانواده بوده‌است. در بین عوامل فنی و زیرساختی نیز

براساس یافته‌های این تحقیق (جدول ۳)، پاسخگویان به‌طور کلی عوامل فردی و انگیزشی (با ضریب تغییرات ۰/۲۳) را مهم‌ترین عامل مؤثر بر توسعه کارگاه‌های فرآوری و بسته‌بندی محصولات باغی دانسته‌اند. پس از این گروه، به‌ترتیب عوامل فنی و زیرساختی (با ضریب تغییرات ۰/۲۵)، قانونی و حمایتی (با ضریب تغییرات ۰/۳۴)، اقتصادی (با



تضعیف کنند؛ به همین دلیل و به منظور شناخت بهتر عوامل مؤثر بر توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باغی، سعی شد تا این عوامل با استفاده از روش مدل‌سازی معادلات ساختاری نیز مورد تحلیل قرار گیرند تا منجر به شناسایی بهتر و واقعی‌تر سازوکارهای توسعه این قبیل کارگاه‌ها شود. پیش از تحلیل یافته‌های حاصل از مدل، لازم است موضوع برازندگی مدل مورد ارزیابی قرار گیرد. این خود شامل ارزیابی بخش‌های اندازه‌گیری و ساختاری است.

برای ارزیابی برازندگی مدل اندازه‌گیری مؤلفه‌های توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باغی، لازم است ابتدا مقادیر بارهای عاملی مورد ارزیابی قرار گیرد. براساس نتایج (جدول ۴)، از آنجاکه مقادیر بارهای عاملی تمامی گویه‌های انتخاب‌شده برای سازه‌ها یا مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی، فنی و زیرساختی، قانونی و حمایتی و فردی و انگیزشی بالاتر از ۰/۷ بوده و با توجه به این موضوع که مقادیر آماره  $t$  نیز برای این گویه‌ها بالاتر از حد استاندارد (۱/۹۶) است، می‌توان نتیجه گرفت همه نشانگرهای تعریف‌شده برای مؤلفه‌ها (سازه‌ها) مناسب بوده‌اند. همچنین از آنجاکه شاخص پایایی ترکیبی برای همه سازه‌ها بالاتر از ۰/۷ و مقادیر میانگین واریانس استخراج‌شده (AVE) بالاتر از مقدار ۰/۵ است، تفکیک سازه‌ها نیز به درستی انجام شده و مدل از روایی واگرا و همگرایی خوبی نیز برخوردار بوده است؛ بنابراین بخش اندازه‌گیری مدل از کیفیت لازم برخوردار است (جدول ۴).

مهم‌ترین عامل‌های مؤثر بر توسعه این کارگاه‌ها، به ترتیب در اختیار داشتن فضای مناسب در جهت راه‌اندازی کارگاه فرآوری و بسته‌بندی و دسترسی به منابع آبی کافی بوده است. آگاهی از الزامات بهداشتی فرآوری و بسته‌بندی محصولات باغی از نظر کشاورزان مهم‌ترین عامل قانونی و حمایتی مؤثر بر توسعه این کارگاه‌ها از نگاه باغداران بوده است. در نهایت، عواملی چون وجود تقاضای کافی برای محصولات فرآوری‌شده (یا امکان فروش محصولات تولیدشده) و دسترسی به بازارهای مناسب داخلی و محلی، از جمله مهم‌ترین عوامل مؤثر بر ایجاد و توسعه کارگاه‌های فرآوری و بسته‌بندی محصولات باغی در شهرستان دورود بودند. اولویت سایر گویه‌ها مطابق با جدول ۳ است. این نتایج با نتایج گزارش‌شده در مطالعه‌های مختلف انجام‌شده در دیگر مناطق و کشورها از جمله شهرستان کرمانشاه (میرک‌زاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۹)، استان مرکزی (رنجبر و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۳۰)، استان خراسان شمالی (بزرگمهر و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۱۵)، کشور موریس (Kisto, 2014: 27) و کشور مالی (Bass, 2011: 140) هماهنگی دارد.

#### - تعیین مؤثرترین عوامل توسعه کارگاه‌های فرآوری و بسته‌بندی

همان‌گونه که در قسمت‌های قبلی اشاره شد، تحلیل انفرادی متغیرها نیز نگرش کلی حاکم بر یک پدیده در جامعه را نشان می‌دهد، اما متغیرهای شناسایی‌شده از این منظر حتماً مؤثرترین متغیرها نیستند؛ زیرا در دنیای واقعی، متغیرها مستقل از یکدیگر نبوده و دارای اثرمتقابل هستند؛ بنابراین ممکن است اثرات مستقل یکدیگر را تقویت یا

جدول ۴: روایی و پایایی مدل اندازه‌گیری مؤلفه‌های توسعه کارگاه‌های فرآوری

AVE	PC	مقدار t	بارعاملی	نشانه‌گر/ متغیر آشکار	نماد	مؤلفه/سازه
۰,۵۹۷	۰,۸۱۶	۴,۶۶	۰,۷۰۳	دسترسی به بازارهای مناسب داخلی و محلی	Eco3	اقتصادی (Eco)
		۶,۱۷	۰,۷۶۴	وجود تقاضای کافی برای محصولات	Eco6	
		۹,۳۱	۰,۸۴۵	تمایل افراد به مصرف محصولات (تقاضای بالقوه)	Eco7	
۰,۵۸۱	۰,۸۰۱	۶,۷۳	۰,۸۸۲	امکان جلب مشارکت زنان و دختران	Soci1	اجتماعی و فرهنگی (Soci)
		۲,۴۵	۰,۵۶۴	تقویت نهادهای محلی و مشارکتی مردم‌نهاد	Soci2	
		۵,۱۷	۰,۸۰۵	انگیزه و علاقه جوانان روستایی به ماندن در روستا	Soci4	
۰,۵۲۴	۰,۸۱۵	۶,۵۸	۰,۶۷۰	دسترسی به انرژی و سوخت لازم	TecInf5	فنی و زیرساختی (TecInf)
		۱۱,۵۴	۰,۷۸۹	دسترسی به جاده و زیرساخت‌های حمل‌ونقل	TecInf6	
		۹,۷۹	۰,۷۳۵	دسترسی به وسیله حمل‌ونقل مناسب	TecInf7	
		۸,۹۷	۰,۶۹۷	وجود نیروی کار توانمند و متخصص	TecInf8	
۰,۶۵۴	۰,۹۰۴	۱۸,۱۵	۰,۸۳۶	آگاهی از سیاست‌ها و برنامه‌های موجود	SupReg1	قانونی و حمایتی (SupReg)
		۱۹۶۲	۰,۸۶۳	آگاهی از مقررات و الزامات قانونی	SupReg2	
		۱۴,۸۲	۰,۷۹۲	آگاهی از الزامات بهداشتی	SupReg3	
		۱۰,۱۹	۰,۷۶۵	آگاهی از استانداردهای فرآوری و بسته‌بندی	SupReg4	
		۱۲,۴۶	۰,۷۸۰	آگاهی از حمایت‌های موجود	SupReg5	
۰,۶۰۷	۰,۸۱۷	۱۸,۳۲	۰,۸۰۹	دارا بودن انگیزه و علاقه	PerMot1	فردی و انگیزشی (PerMot)
		۵,۳۲	۰,۶۰۶	در اختیار داشتن نیروی کار کافی در خانواده	PerMot4	
		۱۲,۸۵	۰,۸۱۲	برخورداری از حمایت اعضای خانواده	PerMot5	
		۲۲,۲۹	۰,۸۶۵	تمایل اعضای خانواده برای مشارکت	PerMot7	

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

معنی‌دار هستند؛ به عبارتی دیگر عوامل یا سازه‌های پنج‌گانه تدوین شده در این پژوهش، به‌عنوان مؤلفه‌های تأثیرگذار بر توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باغی توانسته‌اند به‌خوبی مسئله مورد نظر را تبیین کنند.

برای ارزیابی بخش ساختاری مدل، لازم است مقادیر آماره  $t$  و ضرایب مسیر (مقادیر بتا) و  $R^2$  مورد ارزیابی قرار گیرند. با توجه به خروجی مدل (جدول ۵) ضرایب مسیر و مقادیر آماره  $t$  مربوط به هر یک از این ضرایب در حد قابل قبول قرار دارند؛ بنابراین این ضرایب از نظر آماری در سطح اطمینان ۹۵ درصد

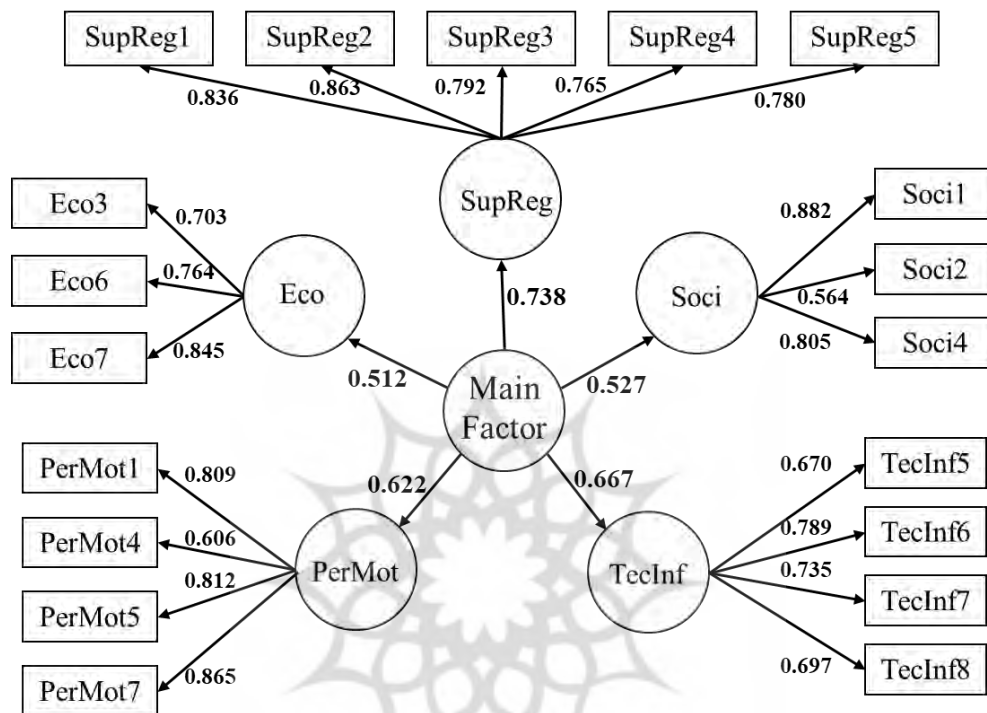
جدول ۵: شاخص‌های ارزیابی برازش بخش ساختاری مدل

سازه	بتا (ضریب مسیر)	مقدار $t$	$R^2$
عوامل اقتصادی	۰,۵۱۲	۴,۲۲۳	۰,۲۶۲
عوامل فنی و زیرساختی	۰,۶۶۷	۹,۳۱۸	۰,۴۴۵
عوامل فردی و انگیزشی	۰,۶۲۲	۶,۹۹۶	۰,۳۸۷
عوامل اجتماعی و فرهنگی	۰,۵۲۷	۳,۵۹۵	۰,۲۷۸
عوامل قانونی و حمایتی	۰,۷۳۸	۱۱,۶۲۷	۰,۵۴۵

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

ضرایب مسیر و شکل ۳ ارائه‌دهنده مقادیر آماره t مربوط به متغیرهای آشکار و پنهان مدل توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باغی است.

اکنون که برازندگی مدل مورد تأیید قرار گرفت، می‌توان نسبت به تفسیر نتایج اقدام کرد. شکل ۲ نشان‌دهنده مدل نهایی و مقادیر بارهای عاملی و



شکل ۲: مقادیر بارهای عاملی و ضرایب مسیر مدل توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باغی

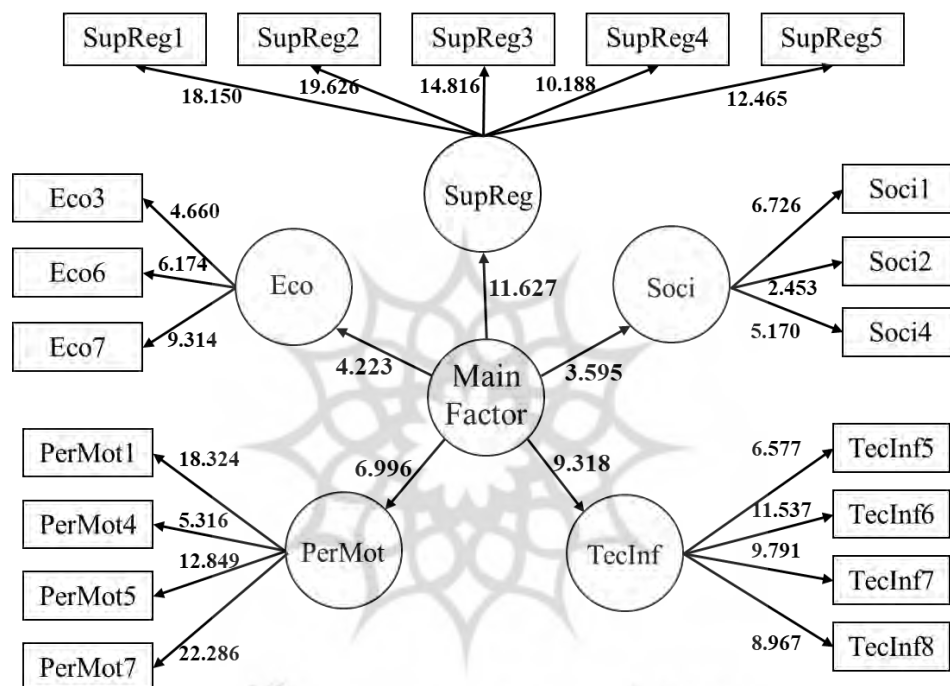
تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۹

شکل ۳ مشخص است، سایر عوامل قانونی و حمایتی تأثیر معنی‌داری بر توسعه این کارگاه‌ها نداشته‌اند. پس از عوامل قانونی و حمایتی، این عوامل فنی و زیرساختی هستند که بیشترین تأثیر را بر توسعه این کارگاه‌ها دارند (با ضریب مسیر ۰/۶۶۷). به‌طور کلی و براساس نتایج این تحقیق از میان عوامل مختلف فنی و زیرساختی به ترتیب چهار عامل دسترسی به جاده و زیرساخت‌های حمل‌ونقل (با بار عاملی ۰/۷۸۹)، در اختیار داشتن وسیله حمل‌ونقل مناسب (با بار عاملی ۰/۷۳۵)، وجود نیروی کار توانمند و متخصص (با بار عاملی ۰/۳۹۷) و درنهایت دسترسی به انرژی و سوخت مورد نیاز (با بار عاملی ۰/۶۷۰) مؤثرترین سازوکارهای توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات

براساس ضرایب مسیر، از میان مؤلفه‌های مختلف توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باغی در حال حاضر عوامل قانونی و حمایتی (با ضریب مسیر ۰/۷۳۸) مؤثرترین هستند. در میان این عوامل و براساس بارهای عاملی، آنچه باید در اولویت قرار گیرد، به ترتیب عبارت‌اند از: آگاهی بخشی در زمینه مقررات و الزامات قانونی (با بار عاملی ۰/۸۶۳)، آگاهی بخشی در زمینه سیاست‌ها و برنامه‌های موجود (با بار عاملی ۰/۸۳۶)، آموزش در زمینه الزامات بهداشتی (با بار عاملی ۰/۷۹۲)، معرفی حمایت‌های موجود از توسعه این قبیل کارگاه‌ها (با بار عاملی ۰/۷۸۰) و درنهایت معرفی استانداردهای فرآوری و بسته‌بندی (با بار عاملی ۰/۷۶۵). همان‌گونه که در

فرآوری (با بار عاملی ۰/۸۶۵)، حمایت اعضای خانواده از تأسیس این کارگاه‌ها (با بار عاملی ۰/۸۱۲)، انگیزه و علاقه فرد (با بار عاملی ۰/۸۰۹) و درنهایت در اختیار داشتن نیروی کار کافی در خانواده (با بار عاملی ۰/۶۰۶) مؤثرترین عوامل هستند.

باغی هستند و سایر عوامل تأثیر معنی‌داری ندارند. عوامل فردی و انگیزشی (با ضریب مسیر ۰/۶۲۲) سومین گروه از سازوکارهای توسعه این کارگاه‌ها هستند. از میان این عوامل نیز چهار عامل: تمایل اعضای خانواده برای مشارکت در توسعه کارگاه‌های



شکل ۳: مقادیر آماره مدل توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باغی

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۹

(با بار عاملی ۰/۸۶۵)، دسترسی به بازارهای مناسب داخلی و محلی (با بار عاملی ۰/۷۶۴) و وجود تقاضای کافی برای محصولات فرآوری‌شده (با بار عاملی ۰/۷۰۳).

به‌طور کلی، نبود فرصت‌های جدید شغلی در جامعه روستایی و کاهش درآمد حاصل از فعالیت‌های کشاورزی در کنار سطح پایین امکانات رفاهی و نابرابری بین توسعه شهری و روستایی منجر به مهاجرت بیش‌ازپیش روستائیان، به‌ویژه جوانان، به نواحی شهری و در نتیجه آن خالی از سکنه شدن روستاها و تشدید مشکلات جوامع شهری در ایران و

عوامل اجتماعی- فرهنگی و اقتصادی نیز هریک به‌ترتیب با ضرایب مسیر ۰/۵۲۷ و ۰/۵۱۲ عوامل بعدی تأثیرگذار بر توسعه این قبیل کارگاه‌ها بوده‌اند. در میان عوامل اجتماعی و فرهنگی به‌ترتیب سه عامل جلب مشارکت زنان و دختران (با بار عاملی ۰/۸۸۲)، تقویت نهادهای محلی و مشارکتی مردم‌نهاد (با بار عاملی ۰/۸۰۵) و انگیزه و علاقه جوانان روستایی به ماندن در روستا (با بار عاملی ۰/۵۶۴) مؤثرترین عوامل بوده‌اند. حال آنکه از منظر اقتصادی مؤثرترین عوامل عبارت‌بوده‌اند از سه عامل: علاقه‌مندی مردم به مصرف محصولات باغی فرآوری‌شده

قبیل صنایع توسط جامعه روستایی میسر نیست. در چنین شرایطی، توسعه کارگاه‌های کوچک‌مقیاس فرآوری محصولات باغی یکی از راهکارهای تحقق این مهم است.

مطالعه حاضر با همین هدف به بررسی عوامل مؤثر بر توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باغی پرداخته است تا بتواند سازوکارهای اصلی توسعه این قبیل کارگاه‌ها را شناسایی و ارائه کند. یافته‌های این تحقیق نشان داد که اگرچه از نظر باغداران مورد مطالعه عوامل فردی و انگیزشی مهم‌ترین عوامل مؤثر بر توسعه این قبیل کارگاه‌ها هستند؛ اما این عوامل قانونی و حمایتی هستند که بیشترین تأثیر را بر توسعه این کارگاه‌ها دارند. در نتیجه، آنچه باید در اولویت توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان قرار گیرد، سازوکارهای قانونی و حمایتی است. از جمله این سازوکارها می‌توان به آگاهی‌بخشی و آموزش در زمینه مقررات و الزامات قانونی، سیاست‌ها و برنامه‌های حمایتی موجود، الزامات بهداشتی مربوط به توسعه این قبیل کارگاه‌ها و درنهایت استانداردهای فرآوری و بسته‌بندی اشاره کرد.

پس از سازوکارهای قانونی و حمایتی، این عوامل فنی و زیرساختی هستند که هم از نظر اهمیت و هم از نظر تأثیرگذاری باید در اولویت توجه قرار گیرند. از جمله سازوکارهای مهم در این زمینه، می‌توان به مواردی چون توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل در جهت تسهیل دسترسی به بازار، تولید وسایل حمل‌ونقل مناسب، آموزش و تربیت نیروی‌های توانمند و متخصص و درنهایت فراهم کردن انرژی و سوخت مورد نیاز این قبیل کارگاه‌ها به‌عنوان مؤثرترین سازوکارهای توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باغی اشاره کرد. گروه دیگری از سازوکارها، سازوکارهای فردی و انگیزشی هستند. در این زمینه لازم است دست‌اندرکاران این حوزه تمهیداتی

بسیاری از دیگر کشورهای در حال توسعه شده است (Lyu et al., 2019:5; Xu et al., 2020:81; Sadeghi et al., 2020: 301; Khatir & Rezaei-Moghadam, 2014:225). بدون شک، ادامه این روند نه تنها توسعه روستایی و کشاورزی، بلکه توسعه شهری و ملی را نیز با خطر بیشتری نسبت به گذشته مواجه خواهد کرد؛ بنابراین لازم است با فراهم کردن زمینه توسعه جوامع روستایی و بخش کشاورزی، با این چالش مقابله کرد. یکی از مهم‌ترین سازوکارهای دستیابی به این هدف، توسعه فرصت‌های شغلی و منابع درآمدی در جامعه روستایی و بخش کشاورزی است. در حال حاضر، بخش قابل توجهی از ارزش افزوده محصولات تولیدی در بخش کشاورزی و جامعه روستایی، به دلیل کامل نبودن زنجیره‌های ارزش و تأمین این محصولات، از این جوامع خارج می‌شود. این در حالی است که در صورت تکمیل این زنجیره‌ها، جامعه روستایی از مواهب آن که شامل فرصت‌های شغلی بیشتر و متنوع‌تر، بازگشت ارزش افزوده به جامعه روستایی و بخش کشاورزی و... است، برخوردار خواهد شد (De Fazio, 2016:162; Gold et al., 2010:233). محصولات باغی در میان سایر محصولات تولیدی جامعه روستایی، یکی از غنی‌ترین زنجیره‌های ارزش را دارند؛ زیرا این تولیدات از قابلیت فرآوری بسیار بالایی برخوردار بوده و دارای طیف گسترده‌ای از فرآورده‌ها و محصولات جانبی هستند. بدون شک با گسترش صنایع فرآوری محصولات باغی، جامعه روستایی نه تنها از فرصت‌های شغلی بیشتر و متنوع‌تر برخوردار خواهد شد، بلکه برگشت ارزش افزوده به سمت جامعه تولیدکننده منجر به توسعه هرچه بیشتر این جوامع نیز خواهد شد. منتهی به دلیل هزینه سنگین توسعه صنایع فرآوری از یک سو و کوچک‌مقیاس و خردبودن تولیدکنندگان محصولات باغی از سوی دیگر، امکان توسعه این

نواحی شهری و تشدید مشکلات جامعه در ایران و بسیاری از دیگر کشورهای درحال توسعه شده است. یکی از راهکارهای غلبه بر این مشکلات توسعه هرچه بیشتر زنجیره ارزش محصولات کشاورزی، از جمله محصولات باغی و زنجیره تأمین فرآورده‌های آن، از طریق توسعه کارگاه‌های فرآوری کوچک‌مقیاس در سطح جامعه روستایی است. برای تحقق این امر در وهله اول باید افراد ذی‌نفع از قوانین و مقررات مربوط به ایجاد و توسعه این قبیل کارگاه‌ها و صنایع آگاه شده و پس از آن اقدام به تأسیس یا توسعه این قبیل کارگاه‌ها کنند. همچنین، توسعه هرچه بیشتر این قبیل کارگاه‌ها در مناطق روستایی مستلزم ایجاد و توسعه زیرساخت‌های مختلف از قبیل انبارداری و نگهداری، بسته‌بندی، حمل‌ونقل و بازاریابی و بازررسانی است تا تولیدکنندگان بتوانند محصول خود را آسان‌تر، سریع‌تر و با امنیت خاطر بیشتر به بازار هدف عرضه کنند. اگر چه این مطالعه با تمرکز بر جامعه روستایی شهرستان دورود راهکارهایی را در راستای توسعه این قبیل فعالیت‌ها ارائه نمود، اما پیشنهاد می‌شود به منظور درک بهتر و عمیق‌تر الزامات توسعه کارگاه‌های فرآوری محصولات باغی، محققان با تمرکز بر روی یک محصول خاص کل فرآیند ایجاد و توسعه زنجیره ارزش و تأمین آن محصول را مورد ارزیابی و مطالعه قرار دهند تا بتوانند به صورت موردی و برای هر محصول و به تفکیک منطقه راهکارهای عملیاتی و اجرایی ارائه کنند.

درخصوص تشویق اعضای خانواده‌ها برای مشارکت و فعالیت در ایجاد و مدیریت کارگاه‌های فرآوری، تشویق و افزایش انگیزه افراد برای توسعه کارگاه‌های فرآوری و استفاده از نیروی کار موجود در خانواده برای راه‌اندازی این کارگاه‌ها فراهم کنند. گذشته از سازوکارهای بالا، لازم است زمینه‌های اجتماعی-فرهنگی و اقتصادی لازم برای توسعه این قبیل کارگاه‌ها نیز فراهم شود. در این زمینه، اتخاذ سازوکارهایی نظیر تشویق افراد به جلب مشارکت زنان و دختران در این قبیل کارگاه‌ها، تقویت نهادهای محلی و مشارکتی مردم‌نهاد برای حمایت از این قبیل کارگاه‌ها و تشویق جوانان روستایی به ماندن در روستا در جهت راه‌اندازی و توسعه کارگاه‌های فرآوری می‌تواند کمک قابل‌توجهی به توسعه این کارگاه‌ها کند. در سمت اقتصادی نیز اتخاذ سازوکارهایی نظیر معرفی محصولات و فرآورده‌های تولیدی در جهت علاقه‌مند کردن مردم به مصرف آن‌ها و فراهم کردن زمینه دسترسی به بازارهای مناسب داخلی و بین‌المللی می‌تواند به تأمین تقاضای کافی برای محصولات فرآوری‌شده و در نتیجه آن توسعه و پایداری این قبیل کارگاه‌ها کمک کند. بسیاری از نتایج این تحقیق با نتایج و یافته‌های دیگر محققان داخلی و بین‌المللی (میرک‌زاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۸؛ زنجیر و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۳۰؛ بزرگمهر و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۱۵؛ Kisto, 2014: 30؛ Bass, 2011: 144 و Deichmann et al, 2016: 465) هماهنگی دارد.

### نتیجه

فرصت‌های شغلی اندک و سطح پایین درآمد فعالیت‌های کشاورزی در کنار وضعیت رفاهی و نابرابری بین توسعه شهری و روستایی منجر به مهاجرت بیش‌ازپیش روستائیان، به‌ویژه جوانان، به

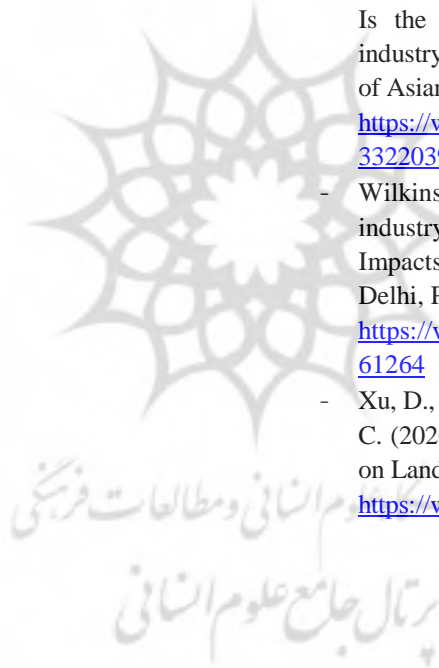
## منابع

- رنجبر، ابوالفضل؛ ژیلا دانشور عامری؛ خلیل کلاتری (۱۳۹۸). تدوین راهبردهای توسعه صنایع فرآوری محصولات باغی در استان مرکزی، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران ۵۰ (۱): صفحات: ۱۳۶-۱۲۳. [https://ijaedr.ut.ac.ir/article\\_71316.html](https://ijaedr.ut.ac.ir/article_71316.html)
- زاهدی‌مازندرانی، محمدجواد (۱۳۸۳). ضرورت‌های کارکردی اشتغال در بخش کشاورزی. اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۱۲ (۴۵): صفحات: ۶۸-۴۱. <https://www.magiran.com/paper/179871>
- طاهرخانی، مهدی (۱۳۸۶). صنعتی‌شدن روستا، اداره‌کل طرح‌های صنعتی و بهره‌برداری وزارت جهاد کشاورزی. وزارت جهاد کشاورزی. ۱۳۸۶.
- ظاهری، محمد؛ محسن آقایی‌هیر؛ کلثوم ذاکری‌میاب (۱۳۹۴). اولویت‌بندی صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی در شهرستان آذرشهر با روش ترکیبی دلفی و تاپسیس. جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۱۹ (۵۱): صفحات: ۲۴۶-۲۲۱. [https://geoplanning.tabrizu.ac.ir/article\\_3444.html](https://geoplanning.tabrizu.ac.ir/article_3444.html)
- کلاتری، خلیل (۱۳۹۵). پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی- اقتصادی با استفاده از نرم‌افزار SPSS، انتشارات شریف. چاپ دوم. تهران.
- مشیری، رحیم (۱۳۸۶). پیامدهای استقرار نواحی صنعتی در مناطق روستایی، مطالعه موردی روستای کمرد در دهستان سیاهرود، شهرستان تهران. فصلنامه روستا و توسعه. ۱۰ (۳): صفحات: ۱۹۴-۱۸۱. [http://rvt.agri-peri.ac.ir/article\\_59304.html](http://rvt.agri-peri.ac.ir/article_59304.html)
- میرک‌زاده، علی‌اصغر؛ مهدی کرمی‌دهکردی؛ عبدالحمید پاپزن (۱۳۸۸). تحلیل عوامل مؤثر بر بهبود عملکرد مرغداری‌های صنعتی در شهرستان کرمانشاه. مجله تحقیقات و اقتصاد توسعه کشاورزی ایران، ۴۰ (۴): صفحات: ۳۴-۲۷. [http://rvt.agri-peri.ac.ir/article\\_59304.html](http://rvt.agri-peri.ac.ir/article_59304.html)
- نادری‌مهدی، کریم؛ حمید محمودیان؛ حشمت‌اله سعدی (۱۳۹۴). صنایع تبدیلی کشاورزی بر وضعیت زندگی، مطالعه موردی، روستاهای شهرستان بهار. نشریه راهبردهای توسعه روستایی، ۲ (۱): ۵۹-۴۳. [http://rdsj.torbath.ac.ir/article\\_10457.html](http://rdsj.torbath.ac.ir/article_10457.html)
- احمدیان، مهدی؛ یوسف قنبری؛ بیتا اصلانی‌سنگده؛ حسین عزیزی (۱۳۹۳). شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه‌نیافتگی صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی (مطالعه موردی: شهرستان مرودشت). فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی. ۲ (۴): صفحات: ۱۵۲-۱۲۵. <http://noo.rs/5Bhhi>
- ازکیا، مصطفی؛ غلامرضا غفاری (۱۳۸۹). توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران. تهران، نشر نی، چاپ دوم.
- بزرگمهر، علی؛ امین نعمتی؛ حجت‌اله ربانی‌نسب؛ ابوالفضل یآوری؛ محمد قربانی؛ مصطفی حیدری (۱۳۹۲). راهبردهای توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی باغی استان خراسان شمالی با استفاده از (SWOT). نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی، ۲۷ (۲): صفحات: ۱۱۱-۱۲۱. [https://jead.um.ac.ir/article\\_31185.html?lang=fa](https://jead.um.ac.ir/article_31185.html?lang=fa)
- پوررمضان، عیسی؛ زهرا اکبری (۱۳۹۳). اثرات ایجاد صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی بر اقتصاد روستایی، مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان رشت. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی. ۳ (۴): صفحات: ۱۴۵-۶۴. <https://serd.khu.ac.ir/article-1-2173-fa.html>
- جمعه‌پور، محمود (۱۳۹۶). مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی، دیدگاه‌ها و روش‌ها. سمت، تهران.
- خدایی‌استیاری، حسن؛ حسین راحلی؛ حسین کوهستانی؛ حبیب شجاعی‌مزدی (۱۳۹۷). شناسایی موانع و مشکلات واحدهای صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی در روستاهای شهرستان ساری. فصلنامه راهبردهای توسعه روستایی، ۵ (۴): صفحات: ۴۶۷-۴۵۵. [http://rdsj.torbath.ac.ir/article\\_86797.html?lang=fa](http://rdsj.torbath.ac.ir/article_86797.html?lang=fa)
- رضایی، جعفر (۱۳۸۶). امکان‌سنجی استقرار صنایع تبدیلی و تکمیلی فرآورده‌های دامی در استان ایلام. مجله پژوهش‌های جغرافیایی (۶۱): صفحات: ۱۹۱-۱۷۹. [https://journals.ut.ac.ir/article\\_18964.html](https://journals.ut.ac.ir/article_18964.html)

- نوری، سیده‌هدایت‌الله؛ شهره نیلی‌پور (۱۳۸۶). اولویت‌بندی توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی با استفاده از روش دلفی، شهرستان فلاورجان استان اصفهان. پژوهش‌های جغرافیایی، ۳۹ (۶۱): صفحات: ۱۶۱-۱۷۷.  
[https://journals.ut.ac.ir/article\\_18963.html](https://journals.ut.ac.ir/article_18963.html)
- وزارت جهاد کشاورزی (۱۳۹۴). گزارش دفتر صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی، وزارت جهاد کشاورزی. تهران.
- وزارت جهاد کشاورزی (۱۳۹۷). گزارش دفتر صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی. اداره جهاد کشاورزی. شهرستان دورود.
- یزدی، حامد؛ بهمن خسروی‌پور (۱۳۹۸). نقش صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی در توسعه روستایی. همایش ملی صنعت و تجاری‌سازی کشاورزی، اهواز، ۲۷ آذر ۱۳۹۸. دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان، سازمان صنعت، معدن و تجارت خوزستان.
- Abdias, M., Alegre, I., Usalla, J., Torres, R., & Vinas, I. (2015). Evaluation of alternative sanitizers to chlorine disinfection for reducing foodborne pathogens in fresh-cut apple. *Postharvest Biology & Technology*, 59, 289-297. <https://www.infona.pl/resource/bwmeta1.element.elsevier-a35762d2-ad81-3f4b-ae8f-dc0764ac85d8>
- Bass, H. H. (2011). Mali's Agro-Industry: A SWOT-Analysis. A Note about the Cover, 136-147. [https://www.researchgate.net/publication/255860354\\_Mali%27s\\_Agro-Industry\\_A\\_SWOT-Analysis](https://www.researchgate.net/publication/255860354_Mali%27s_Agro-Industry_A_SWOT-Analysis)
- Das, R., & K. Das Ashim, (2011), Industrial Cluster: An Approach for Rural Development in North East India, *International Journal of Trade, Economics & Finance*, Vol.2, No.2, PP.161- 165. <http://www.ijtef.org/show-30-342-1.html>
- De Fazio, M. (2016). Agriculture and sustainability of the welfare: the role of the short supply chain. *Agriculture and agricultural science procedia*, 8, 461-466. [https://www.researchgate.net/publication/295833175\\_Agriculture\\_and\\_Sustainability\\_of\\_the\\_Welfare\\_The\\_Role\\_of\\_the\\_Short\\_Supply\\_Chain](https://www.researchgate.net/publication/295833175_Agriculture_and_Sustainability_of_the_Welfare_The_Role_of_the_Short_Supply_Chain)
- Deichmann, U., Goyal, A., & Mishra, D. (2016). Will digital technologies transform agriculture in developing countries?. *The World Bank*. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24507>
- Fatah, L. (2007). The potentials of agro-industry for growth promotion and equality improvement in Indonesia. *Asian Journal of Agriculture and Development*, 4(1), 57-74. <https://econpapers.repec.org/article/agsphajad/165855.htm>
- Gold, S., Seuring, S., & Beske, P. (2010). Sustainable supply chain management and inter-organizational resources: a literature review. *Corporate social responsibility and environmental management*, 17(4), 230-245. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/csr.207>
- Khatir, A., & Rezaei-Moghaddam, K. (2014). Evidence from predictors of rural youth's migration intentions in agricultural communities: The Fars province, Iran. *Migration and Development*, 3(2), 219-238. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/21632324.2014.926612>
- Kisto, M. (2014). "Barriers to Growth in SMEs-The Case for Mauritius". *Research journal of economics & business studies*, Volume: 03, Number: 9, 24- 33. <https://www.theinternationaljournal.org/ojs/index.php?journal=rjeb&page=article&op=view&path%5B%5D=3040>
- Lyu, H., Dong, Z., Roobavannan, M. et al. (2019). Rural unemployment pushes migrants to urban areas in Jiangsu Province, China. *Palgrave Commun* 5 (92), 1-12. <https://www.nature.com/articles/s41599-019-0302-1>
- Mehta, G.S (2012). *Agro-processing industry in Uttar Pradesh*. New Delhi: Planning Commission Government of India.
- Onu, M.E & Ekine, D.I. (2009). Critical challenges to small-scale rural business firms: A case study of poultry farm enterprise in Ido LGA, Oyo State. *Asia-Pacific Journal of Rural Development*, 19(2), 143-166. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1018529120090209>



- RKD, R. (2011, December). The Potential of Developing Agro-Based Industries in Sri Lanka (With Special Reference to North Central Province). In International Conference on Management, Economics and Social Sciences. [https://www.semanticscholar.org/paper/The-Potential-Of-Developing-Agro-Based-Industries-\(-RKD/77b082f75d8694fdc6656fcd3a1dfecf937c950d](https://www.semanticscholar.org/paper/The-Potential-Of-Developing-Agro-Based-Industries-(-RKD/77b082f75d8694fdc6656fcd3a1dfecf937c950d)
- Sadeghi, R., Abbasi-Shavazi, M. J., & Shahbazin, S. (2020). Internal Migration in Iran. In Internal Migration in the Countries of Asia (PP.295-317). Springer, Cham. <https://www.springer.com/gp/book/9783030440091>
- Watanabe, M., Jinji, N. & Kurihara, M. (2009). Is the development of the agro- processing industry pro-poor? the case of Thailand. Journal of Asian Economic, 20: 443-445. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23322039.2019.1694234>
- Wilkinson, J. & Rocha, Rudi (2008). Agro-industry Trends, Patterns & Development Impacts. Global Agroindustries Forum, New Delhi, PP. 1-13. <https://www.cabi.org/cabebooks/ebook/20093261264>
- Xu, D., Yong, Z., Deng, X., Zhuang, L., & Qing, C. (2020). Rural-Urban Migration and its Effect on Land Transfer in Rural China. Land, 9(3), 81. <https://www.mdpi.com/2073-445X/9/3/81>





پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی